

Marzena Makowska-Iskierka

Uniwersytet Łódzki

Instytut Geografii Miast i Turyzmu

iskierka@geo.uni.lodz.pl

KONSEKWENCJE PRZESTRZENNO-FIZJONOMICZNE URBANIZACJI TURYSTYCZNEJ W ŁÓDZKIM OBSZARZE METROPOLITALNYM

Zarys treści: Artykuł prezentuje konsekwencje procesu urbanizacji, jakie zaszły w latach 1979–2004 na płaszczyźnie przestrzenno-fizjonomicznej na terenach turystycznych położonych w strefie podmiejskiej Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego. Analiza dotyczy zmian fizjonomicznych i morfologicznych, tj. planu i zabudowy, struktury użytkowania gruntów, zagospodarowania działek oraz infrastruktury technicznej i społecznej 24 miejscowości wypoczynkowych.

Słowa kluczowe: urbanizacja, urbanizacja turystyczna, płaszczyzna przestrzenno-fizjonomiczna procesu urbanizacji, obszar metropolitalny, strefa podmiejska, miejscowości turystyczno-wypoczynkowe.

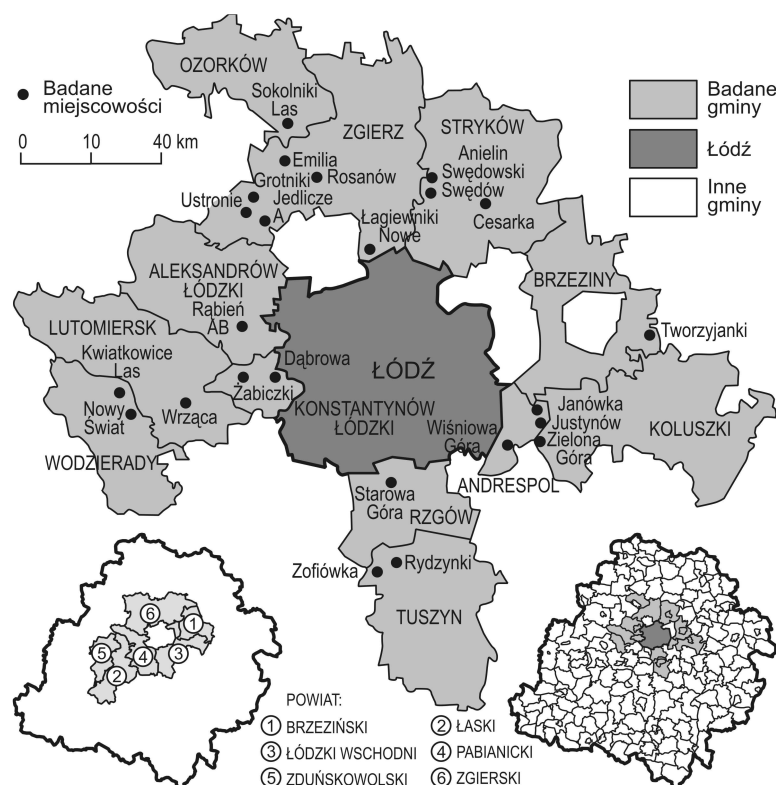
1. WSTĘP

Celem autorki artykułu jest przedstawienie konsekwencji procesu urbanizacji zachodzących na płaszczyźnie przestrzenno-fizjonomicznej na terenach turystycznych położonych w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym. Analizie poddano strukturę użytkowania i formy własności gruntów, układ przestrzenny i funkcjonalny 24 miejscowości pełniących funkcje wypoczynkowe, zagospodarowanie działek, fizjonomię zabudowy oraz infrastrukturę techniczną i społeczną. Porównano dane zebrane w 2004 r. przez M. MAKOWSKĄ-ISKIERKĘ (2009)¹ z wynikami przeprowadzonych w 1979 r. badań zamieszczonych w opracowaniu A. MATCZAKA (1982).

Urbanizacja turystyczna jest etapem procesów urbanizacyjnych. Może oznaczać zarówno specyficzne zjawisko, zespół procesów, jak i określony stan czy też stopień przekształcenia pod ich wpływem przestrzeni geograficznej. Jest procesem złożonym, kilkufazowym, prowadzącym do wszechstronnych przekształceń przestrzeni wiejskich w miejskie pod wpływem turystyki (DZIEGIEĆ 1995). Przemiany funkcjonalne dokonują się głównie przez mieszkańców miast, którzy migrują okresowo na tereny pozamiejskie w celach wypoczynkowych, przyczyniając się przy tym do transferu kapitału i wzorów zachowań. Zmiany dotyczące zarówno daną wieś, jak i całą sieć osadniczą wywołane są nie tylko zjawiskami bezpośrednio zwią-

zanymi z rozwojem ruchu turystycznego, ale też z procesami modernizacyjnymi zachodzącymi w danym społeczeństwie. Obejmują one przemiany dokonujące się na różnych płaszczyznach, które jednak są współzależne i ściśle ze sobą powiązane. W zakresie przestrzenno-fizjonomicznym dotyczą nowych form użytkowania ziemi (przeznaczonych na cele turystyczne), budownictwa wypoczynkowego (m.in. drugich domów) na terenach pozamiejskich, rozbudowy układów przestrzennych istniejących wsi, lepszego wyposażenia terenów wiejskich w infrastrukturę techniczną i społeczną, zmiany zagospodarowania siedlisk oraz fizjonomii i wielkości domów mieszkalnych. Zaawansowane w różnym stopniu wymienione skutki procesów urbanizacyjnych zaobserwowano w miejscowościach położonych w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym.

Obszar metropolitalny oznacza wielkie miasto oraz powiązane z nim funkcjonalnie bezpośrednie otoczenie. Jego zasięg nie jest tożsamy ze strefą podmiejską (MARKOWSKI, MARSZAŁ 2006) rozumianą jako zaplecze miasta centralnego, pełniącą m.in. funkcję żywicielską, mieszkaniową i turystyczno-rekreacyjną. W przypadku turystycznego regionu metropolitalnego jego zakres przestrzenny często bywa jednak odnoszony do szeroko rozumianej strefy podmiejskiej (np. FARACIK 2011).

Rys. 1. Położenie obszaru objętego szczegółowymi badaniami na tle Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego i województwa łódzkiego

Źródło: opracowanie własne

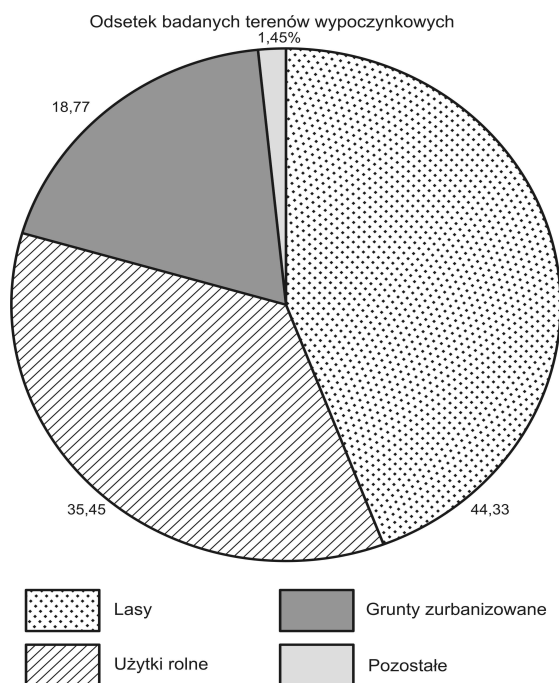
Kształt i potencjalna granica Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego (ŁOM) zostały opracowane w wyniku analizy cech funkcjonalno-przestrzennych, a także predyspozycji do rozwoju funkcji metropolitalnych gmin tego terenu (*Plan zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego*, 2010). W skład ŁOM, zajmującego 2862,8 km² wchodzi Łódź i 35 gmin. Na potrzeby niniejszego opracowania do szczegółowych analiz przyjęto 24 miejscowości turystyczno-wypoczynkowe, o łącznej powierzchni 101,26 km², położone w strefie podmiejskiej ŁOM w odległości do 30 km od granic administracyjnych Łodzi (rys. 1). Zaobserwowano w nich w różnym stopniu zaawansowane procesy urbanizacyjne zachodzące w czterech głównych aspektach: demograficzno-zawodowym, ekonomicznym, kulturowym i przestrzenno-fizjonomycznym². Dokonujące się wielopłaszczyznowo procesy urbanizacyjne najbardziej widoczne są i najpełniej znajdują swój wyraz w przemianach krajobrazu. W sferze przestrzennej prowadzą do trwałych przekształceń fizjonomii oraz morfologii obszarów i mają swoje odzwierciedlenie również w zmianach form użytkowania ziemi.

2. UŻYTKOWANIE ZIEMI

O zaawansowaniu procesów urbanizacyjnych na badanych terenach turystyczno-wypoczynkowych świadczy struktura użytkowania gruntów. Dominacja lasów nad użytkami rolnymi (rys. 2), która występowała w 2004 r., wskazuje na specyficzny, nierolniczy charakter analizowanych miejscowości. Przemawia za tym także stosunkowo duży jak dla wsi podmiejskich udział gruntów zurbanizowanych (18,77%), w tym zabudowanych, mieszkaniowych i komunikacyjnych.

Zaobserwowano związki korelacyjne między poszczególnymi typami użytków. Tereny zabudowane i zurbanizowane oraz rolne występowały w odwrotnej współzależności z lasami. Współczynnik korelacji Pearsona dla powierzchni miejscowości i lesistości był bardzo wysoki – wynosił 0,930. Z kolei zależność między odsetkiem lasów i terenów rolnych w strukturze użytkowania gruntów była wysoka, ale ujemna ($r = -0,801$), co oznacza, że tam, gdzie mało było gruntów rolnych, lasy zajmowały dużą część całkowitej powierzchni danej jednostki. Można to powiązać również z czasem pełnienia funkcji wypoczynkowych przez

badane miejscowości, gdyż obszary starsze były najbardziej zalesione (współczynnik korelacji wynosił 0,487). Wynika to z faktu, że miejscowości zakładane przed II wojną światową zazwyczaj lokalizowane były w otoczeniu dużych kompleksów leśnych.

Rys. 2. Struktura użytkowania gruntów badanych terenów wypoczynkowych w 2004 r. w ŁOM
Źródło: opracowanie własne

Przeciętna powierzchnia 24 badanych miejscowości wynosiła 4,22 km² i była wyższa od średniej dla wsi województwa łódzkiego wynoszącej 3,34 km². Największe (powyżej 5 km²) były wsie o najdłuższych, jeszcze przedwojennych tradycjach wypoczynkowych, m.in. Rydzynki, Grotniki, Wiśniowa Góra, Sokolniki Las, Rosanów. Mniejsze miejscowości, o większym udziale użytków rolnych niż lasów, posiadały natomiast więcej gruntów przekształconych i zurbanizowanych (np. Janówka, Żabiczki). Oznacza to, że duże kompleksy leśne będące przeważnie własnością państwa ograniczają możliwość rozwoju indywidualnej zabudowy oraz infrastruktury, co jest zasadne dla zachowania walorów przyrodniczych obszarów podmiejskich. Warto podkreślić, że właśnie lasy ze swoim specyficznym mikroklimatem są głównym walorem turystycznym ŁOM decydującym o atrakcyjności tych terenów. One przyczyniły się do rozwoju funkcji wypoczynkowej badanych miejscowości, a obecnie są istotnym czynnikiem wpływającym na decyzje o zmianie miejsca stałego zamieszkania ludności miast.

Lasy stanowią najważniejszą formę użytkowania gruntów na badanych terenach turystyczno-wypo-

czynkowych (ponad 3/4 ogółu w Ustroniu, Grotnikach, Rydzynkach i Wiśniowej Górze), jednakże ich odsetek w wielu analizowanych miejscowościach zmniejszył się – najdynamiczniej w Dąbrowie, Starowej Górze i Sokolnikach Lesie (o ponad połowę w stosunku do 1979 r.). Wiązało się to przede wszystkim z powiększeniem użytków zabudowanych i zurbanizowanych, rzadziej rolnych. Jest to jeden ze skutków procesu urbanizacji, który w skrajnych przypadkach może doprowadzić do nieodwracalnych zmian znajdujących wyraz m.in. w pełnionej przez te obszary funkcji. Ubytek lasów być może sprawi, że funkcje wypoczynkowe nie będą mogły być dalej pełnione, a w ich miejsce wkroczą inne, np. mieszkaniowe.

W ciągu 25 lat w badanych miejscowościach zmniejszył się także odsetek użytków rolnych i to niemal o połowę (z 61,57% w 1979 r. do 35,45% w 2004 r.). Tempo wzrostu było zróżnicowane, ale prawie wszędzie ujemne (do wyjątków należała Dąbrowa i Zofiówka). Największe spadki udziału terenów rolniczych odnotowano w Wiśniowej Górze – aż o 98,6%, w Grotnikach o 90,88% i Ustroniach o 88,46%, a w Janówce o 52,33%. Świadczy to o szybkich i znaczących przemianach, jakie zachodzą na podmiejskich obszarach turystycznych. Zróżnicowanie udziału terenów rolnych w ogólnej strukturze użytkowania gruntów badanych obszarów można tłumaczyć czasem pełnienia przez nie funkcji wypoczynkowych, wykazano bowiem znaczny ujemny stopień ich współzależności ($r = -0,571$). Oznacza to, że miejscowości, które dłużej sprawowały funkcje wypoczynkowe, miały mniej terenów rolniczych, a zwłaszcza gruntów ornych (spadek z 51,59% w 1979 r. do 36,72% w 2004 r.). Zmniejszanie się z czasem ich odsetka na rzecz innych form użytkowania (zwykle bardziej intensywnych) wydaje się być procesem naturalnym, zwłaszcza na terenach podmiejskich, wskazując jednocześnie na postępujące tam procesy urbanizacyjne.

Wielkość użytków zabudowanych, mieszkaniowych, komunikacyjnych itp. można przyjąć za miernik procesów urbanizacyjnych, ponieważ wskazuje wyraźnie na stopień ich zaawansowania. Tereny te zajmowały stosunkowo dużo, bo średnio około 22% powierzchni każdej z badanych miejscowości (więcej niż 1/3 wszystkich gruntów w Starowej Górze, Justynowie i Żabiczkach, a ponad połowę w Sokolnikach Lesie i Janówce). W stosunku do lat wcześniejszych w przeważającej liczbie sołectw nastąpił wzrost udziału obszarów zurbanizowanych w strukturze użytkowania gruntów. Tempo wzrostu od lat 70. XX w. przekroczyło w kilku przypadkach nawet kilkaset procent (m.in. w Żabiczkach, Rosanowie, Janówce, Starowej Górze), a dynamika zmian udziału tych użytków w stosunku do innych była największa w tym czasie. Więcej obszarów zabudowanych znajdowało się

w jednostkach zamieszkałych przez dużą liczbę osób, a jednocześnie o stosunkowo niewielkim udziale gruntów wykorzystywanych przez rolnictwo (korelacja umiarkowana na poziomie 0,4). Udowodniono, że nie miał na to istotnego wpływu czas pełnienia funkcji wypoczynkowych przez badane miejscowości, a raczej stopień ich rozwoju, tzn. wsie o bardziej rozwiniętej funkcji turystycznej posiadały większy udział gruntów zurbanizowanych ($r = 0,481$). Powiększanie terenów zabudowanych, komunikacyjnych itp. odbywa się kosztem innych, również zalesionych, chociaż to obecność lasów w większym stopniu niż odległość od Łodzi decydowała o rozwoju procesów urbanizacyjnych na terenach turystycznych.

T a b e l a 1. Zmiany w grupach głównych kierunków użytkowania ziemi w niektórych miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych w latach 1979–2004 (wg metody K. DOI, 1957)

Zmiana grupy	Miejscowość
I – III	R – Z
I – V	R – ZR
I – II	R – L
I – VI	R – RLZ
II – III	L – Z
x	LR – L
x	LR – R

* Dane porównawcze dla Rydzynki i Zofiówki pochodzą z 1988 r.

R – rolne, L – leśne, Z – zabudowane.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne.

Wśród użytków zurbanizowanych najwięcej, bo aż 48,47% zajmowały tereny mieszkaniowe, co stanowiło 9,1% powierzchni badanego obszaru. Gdyby jednak uwzględnić w tej grupie zabudowane użytki rolne oraz inne, zajmowałyby one razem 11,93% całkowitej powierzchni i aż 63,52% gruntów zurbanizowanych. Najwięcej posiadały ich Sokolniki Las (ponad 40%), Janówka i Żabiczki (powyżej 35%) oraz Starowa Góra i Justynów (więcej niż 25%). Tereny mieszkaniowe wykazywały znaczną dodatnią współzależność ze stopniem rozwoju funkcji wypoczynkowej poszczególnych miejscowości ($r = 0,468$) i liczbą stałych mieszkańców ($r = 0,436$). W wysokim stopniu ($r = 0,883$) wiązały się z odsetkiem terenów komunikacyjnych. Ujemnie skorelowane były z powierzchnią miejscowości ($r = -0,258$), odsetkiem użytków rolnych ($r = -0,236$) i lasów ($r = -0,375$). Nie wykazywały natomiast istotnego związku z czasem pełnienia funkcji wypoczynkowych ($r = 0,131$) ani z odległością od Łodzi ($r = -0,099$). Współczynnik korelacji Pearsona dla gruntów rolnych zabudowanych i odległości od Łodzi był umiarkowany, ujemny i wynosił $r = -0,431$. Oznacza to, że większość zabudowy koncentrowała się na

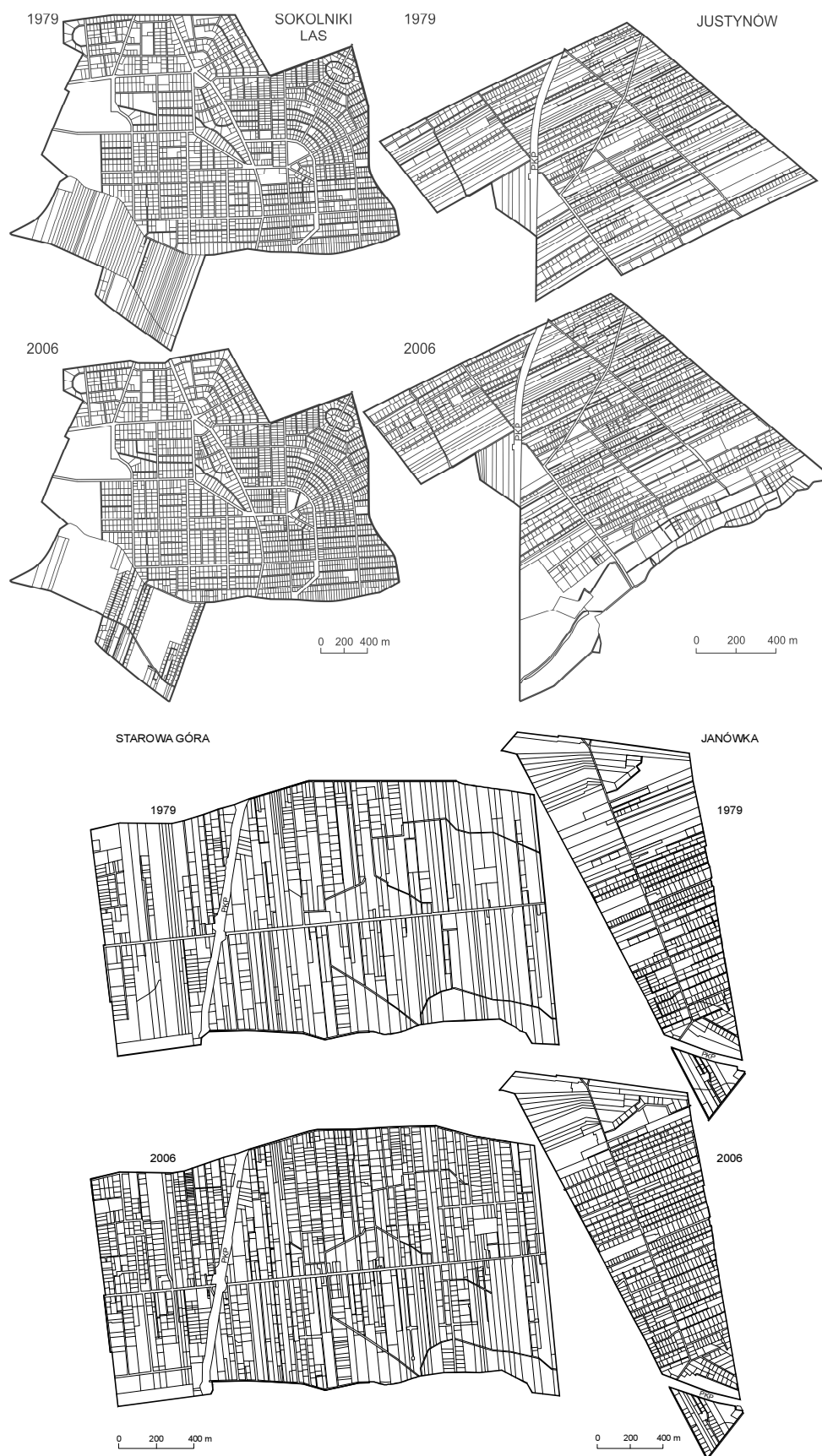
terenach rolniczych w pobliżu miasta. Z kolei w większej ekwidystancie dominowały lasy, a te były znacznie słabiej zabudowane.

Do wyznaczenia głównych typów użytkowania ziemi na badanych terenach podlegających urbanizacji zastosowano metodę K. DOI (1975), służącą do określania elementów wiodących w strukturze. Wyodrębniono sześć grup: trzy o bezwzględnej dominacji (oznaczającej powyżej 50-procentowy udział w ogólnej strukturze) użytków rolnych (R) – grupa I, lasów (L) – grupa II lub terenów zurbanizowanych (Z) – grupa III i trzy typy mieszane (przewaga kształtowała się na wysokim poziomie, ok. 40%): RL – grupa IV, ZR – grupa V, RLZ – grupa VI (MAKOWSKA-ISKIERKA 2011). Określono także zmiany w grupach głównych kierunków użytkowania ziemi w czasie (tab. 1). Między 1979 a 2004 r. ich liczba wzrosła o połowę. W większości przypadków dominujące powierzchniowo użytki rolne ustąpiły miejsca terenom zabudowanym i komunikacyjnym, a także leśnym, co po raz kolejny dowodzi postępujących dynamicznie procesów urbanizacyjnych na tych terenach.

3. UKŁAD PRZESTRZENNY I FUNKcjONALNY MIEJSCOWOŚCI

Konsekwencją zmian użytkowania ziemi są przemiany morfologiczne związane z przekształceniem układu przestrzennego miejscowości, powierzchni działek oraz fizjonomii zabudowy. Parcelacja gruntów i rozwój infrastruktury turystycznej związane były z zakładaniem osiedli wypoczynkowych w okolicach Łodzi. Tworzone na „surowym korzeniu”, często zgodnie z ideą miast ogrodów E. Howarda (jak np. Grotniki, Sokolniki Las), przeważnie uzyskiwały regularne układy przestrzenne: szachownicowe, promieniste, parkowe (MATCZAK 1982). Miejscowości powstające etapowo – zwykle dopiero po II wojnie światowej – mają układy wieloosiowe i mozaikowe. W najmniejszym stopniu zmiany planu przestrzennego pod wpływem zagospodarowania turystycznego zaszły w sołectwach funkcjonujących dopiero od lat 60. i 70. XX w.

Porównując plany z początku XXI i z lat 80. XX w. można zauważyć, że większość badanych miejscowości wypoczynkowych nie zmieniła swoich układów, a jedynie wypełniła się działkami i zabudową, ale w sposób nieregularny, rozproszony (rys. 3). Doprowadziła do tego dynamiczna parcelacja terenów (szczególnie prywatnych) rolnych i leśnych oraz rozwój budownictwa (nie tylko letniskowego). W analizowanym ćwierćwieczu przemiany przestrzenne dotyczyły intensywniejszego wykorzystania gruntów

Rys. 3. Plany z 1979 i 2006 r. czterech wybranych miejscowości wypoczynkowych:
Sokolniki Las, Justynów, Janówka i Starowa Góra
Źródło: M. MAKOWSKA-ISKIERKA (2009)

i zmian ich funkcji. Nasilił się wówczas wtórny podział działek, obserwowany w mniejszej skali już od lat 50. XX w., czemu sprzyjały dość swobodne przepisy prawne w tym zakresie. Skutkiem rosnącej liczby posesji było rozdrobnienie gruntów i wzrost intensywności (zagęszczenie) ich zagospodarowania, w tym także liczby ulic, co jest typowe dla obszarów miejskich (LISZEWSKI 1977).

Gęstość zabudowy jest jednym z mierników urbanizacji, przy czym wyższe wartości wskazują na intensywność zjawiska i oznaczają zaawansowanie procesów urbanizacyjnych. W 2004 r. w analizowanych miejscowościach turystyczno-wypoczynkowych koncentracja zabudowy wynosiła przeciętnie 92 domy na 1 km² powierzchni, ale 1/3 ogółu miała ten wskaźnik większy od średniej (m.in. Justynów, Sokolniki Las powyżej 271). Liczba budynków mieszkalnych przypadająca na 100 ha użytków rolnych na badanym obszarze wyniosła 109, a wartości wyższe od przeciętnych odnotowano niemal w tych samych miejscowościach. W tym przypadku również występowała współzależność z liczbą stałych mieszkańców ($r = 0,582$), jednak większe znaczenie ($r = 0,401$) miał czas pełnienia funkcji wypoczynkowej przez dane sołectwo, ponieważ w miejscowościach o dłuższych tradycjach turystycznych znajdowało się generalnie mniej terenów rolnych. Wartość miernika uzależniona była też od struktury użytkowania gruntów, szczególnie odsetka powierzchni zajętej przez użytki rolne ($r = -446$) i lasy ($r = 427$).

Rozmieszczenie budynków było nierównomierne i miało związek z rozłożonym w czasie ich powstawaniem, jednak porównując szczegółowe plany badanych miejscowości wypoczynkowych można dostrzec pewne prawidłowości. Pod koniec lat 70. XX w. większość domków letniskowych zlokalizowanych było na obrzeżach (Swędów, Justynów, Rydzynki, Kwiatkowice) lub wewnątrz lasów (dotyczyło to zwłaszcza starszych miejscowości takich jak Sokolniki Las, Grotniki, Ustronie), a także wzdłuż najważniejszych ciągów komunikacyjnych oraz bezpośrednio przy granicach administracyjnych Łodzi. Obecnie z powodu niedostatku wolnych terenów leśnych, postrzeganych jako najbardziej atrakcyjne, budynki umiejscawiane są na pozostałych użytkach (często również na rolnych) wewnątrz miejscowości, wypełniając je i tym samym przekształcając ich fizjonomię.

Układy funkcjonalne analizowanych miejscowości wypoczynkowych są trudne do opisanie. Większość obszarów odgrywa mieszane role, dlatego nie sposób jednoznacznie określić dzielnic funkcjonalnych. Jednak w odniesieniu do sytuacji z końca lat 70. XX w. można zauważyć duże zmiany. W ciągu analizowanego 25-lecia znacznie powiększyły się tereny mieszkaniowe, często kosztem dominujących wówczas letniskowych. Jednocześnie zmniejszyły się powie-

rzchnie zajęte przez lasy i użytki rolne. Dzięki zmianom ustrojowym rozwinęły się usługi, szczególnie handlowe, powstały m.in. nowe placówki medyczne i kulturalno-rozrywkowe. W wielu miejscowościach turystycznych działają one często już nie jak dawniej, nieregularnie w znacznym rozproszeniu, lecz tworzą skupienia przeważnie przy głównych drogach dojazdowych.

Zaobserwowane skutki urbanizacji i związanej z nią modernizacji na niektórych z badanych terenów przyczyniły się do ustępowania funkcji wypoczynkowych na rzecz innych, głównie mieszkaniowych. Dalejszy rozwój tych procesów może doprowadzić do zdominowania pierwotnych funkcji tych obszarów, całkowicie zmieniając ich charakter. Należy przy tym uwzględnić duże zainteresowanie kupnem nieruchomości na terenach turystycznych Łódzkiego Obszaru Metropolitalnego, mimo że ceny są bardzo wygórowane, a podaż jest często niższa od popytu. Wiele osób decyduje się dlatego zainwestować poza granicami tych jednostek, ale w ich bliskim sąsiedztwie. Uruchamia to proces przestrzennej sukcesji funkcji wypoczynkowej (LISZEWSKI 1987), który wiąże się z modelem migracji drugich rezydencji i ekspansją miejscowości (LUNDGREN 1974, PEARCE 1989, DZIEGIEĆ 1995) opisanych szczegółowo przez M. MAKOWSKĄ-ISKIERKĘ (2009, 2011).

4. CHARAKTERYSTYKA DZIAŁEK

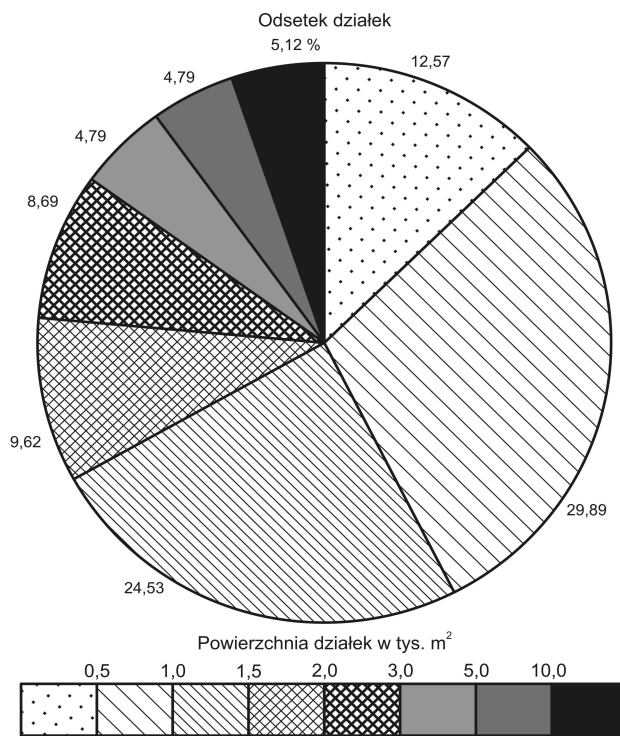
W 1979 r. w całej strefie podmiejskiej Łodzi znajdowało się 8918 działek letniskowych (MATCZAK 1982), a w miejscowościach poddanych szczegółowej analizie porównawczej 4570. Zaobserwowano wzrost liczby działek w czasie: w 1966 r. odnotowano 2446, w 1970 r. 2896, a w 1975 r. 3778 (MATCZAK 1982). Trudno oszacować, ile było ich w 2004 r., gdyż w urzędowych wykazach nie ma obecnie podziału posesji na typy funkcjonalne. Pod uwagę wzięto więc wszystkie 24 936 działek, z których co najmniej 20% pełniło wyłącznie funkcje wypoczynkowe (na ok. 5,5 tys. były bowiem domy letniskowe). Nie można jednak zapomnieć, że część działek rekreacyjnych nie jest zabudowana, a wśród tych z domami mieszkalnymi wiele jest wykorzystywane jedynie sezonowo, mając charakter „drugich domów”.

Liczba działek w poszczególnych miejscowościach turystycznych nie była istotnie uzależniona od lokalizacji (odległości) względem Łodzi ($r = -0,035$), a w umiarkowanym stopniu ($r = 0,353$) od czasu pełnienia funkcji wypoczynkowych. Bardziej popularne i modne jednostki o dłuższych tradycjach turystycznych, jak np. Sokolniki Las czy Rosanów, liczyły działek najwięcej (odpowiednio 2929 i 2339), natomiast

najmniej odnotowano młodszych, o charakterze rolniczym (np. Cesarka 74, Dąbrowa 83).

Intensywność dokonujących się zmian w zakresie liczby działek można przedstawić za pomocą wskaźnika RT wyrażającego liczbę działek letniskowych przypadającą na 100 ewidencyjnych. Wskazuje on na stopień przekształcenia osadnictwa wiejskiego przez turystykę, a także na fazy tego procesu, dlatego może być uznany za miernik przekształceń funkcjonalnych, pokazujący wejście nowej funkcji (turystycznej) na tereny wiejskie. W badanym przypadku, utożsamiając liczbę działek letniskowych z posesjami, na których znajdowały się budynki rekreacji indywidualnej wskaźnik RT w żadnej miejscowości nie przekroczył 75, czyli liczba działek z zabudową letniskową była znacznie mniejsza od pozostałych ewidencyjnych. Biorąc pod uwagę, że badane jednostki przeszły już fazę przekształcania przez turystykę otrzymane wartości zinterpretowano za pomocą zmodyfikowanej instrukcji A. KOWALCZYKA (1994). Oznaczało to wówczas, że żadna z miejscowości nie była już w pełni przekształcona wyłącznie przez turystykę. Aż 11 jednostek miało $RT < 20$, co sugeruje, że znajdowały się one nie w początkowej, ale raczej w końcowej fazie przekształceń osadnictwa przez turystykę. Zdecydowane zmniejszenie udziału działek letniskowych wśród pozostałych świadczy o przemianach, jakie dokonały się na terenach wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi oraz o ustępowaniu pełnionych przez nie funkcji turystycznych, a wkraczaniu nowych – mieszkaniowych. To z kolei jest dowodem postępujących procesów urbanizacyjnych.

Generalnie w porównywanym okresie liczba działek zwiększyła się kosztem ich średniej powierzchni, co również obrazuje zachodzące przemiany. Zakładane początkowo działki duże w wyniku wtórnej parcelacji w wielu przypadkach nie zachowały nawet minimalnych sugerowanych 1000 m². Przeciętna powierzchnia wszystkich działek znajdujących się w 24 miejscowościach wypoczynkowych w 2004 r. wyniosła 3873,75 m², ale połowa miała ją mniejszą. Strukturę wielkości działek na badanych terenach przedstawia rys. 4. Posesje do 2000 m² (stanowiące aż 3/4 ogółu) określane są jako typowo letniskowe, a grunty o powierzchni ponad 10 000 m² jako rolne (LISZEWSKI 1985). Dominowały licznie działki małe i średnie (do 1500 m²) stanowiące 67% ogółu. Najwięcej, ale najmniejszych działek było w Sokolnikach Lesie, Rosanowie, Justynowie, Starowej Górze, Rąbieniu A, B, Janówce i Żabiczkach (rys. 3), a więc w tych miejscowościach, w których procesy urbanizacyjne (również na innych płaszczyznach niż przestrzenno-fizjonomiczna) były najbardziej zaawansowane i zauważalne.

Rys. 4. Struktura wielkości działek na terenach turystyczno-wypoczynkowych w 2004 r.

Źródło: opracowanie własne

Postępujące procesy urbanizacyjne uwidaczniają się również w fizjonomii działek. Zdaniem A. MATCZAKA (1982), działki rekreacyjne różnią się od wiejskich małym stopniem zabudowania, brakiem budynków gospodarskich, często są zalesione lub pokryte murawą, niekiedy wykorzystywane pod uprawy ogrodnicze i sadownicze, znajdują się na nich też komórki i garaże (ok. 1/3–1/2 w 1980 r. w strefie podmiejskiej Łodzi), czasem urządzenia sportowe. W celu określenia stanu tych cech w 2004 i 2005 r. zinventaryzowano na terenach turystyczno-wypoczynkowych 189 działek z zabudową letniskową i 211 ze stałą (mieszkalną). Większe przeciętne powierzchnie (i to niemal o połowę, bo o 1497 m²) charakteryzowały te drugie (średnio 2729 m²). Aż 40,5% posesji było znacznie przekształconych, tzn. posadzono na nich rośliny ozdobne charakterystyczne dla ogrodów, natomiast naturalne ekosystemy typowe dla obszarów leśnych pozostały na 31,75% zinventaryzowanych działek letniskowych i zaledwie 18,48% całorocznych. Wyposażenie działek w różnego typu chodniki i podjazdy znacznie częściej spotykane było w otoczeniu domów mieszkalnych (ponad połowa) niż rekreacyjnych (niespełna 1/3). Na około 40% działek znajdowały się również budynki gospodarcze (komórki) i garaże – ponownie więcej na posesjach z domami całorocznymi.

5. FIZJONOMIA ZABUDOWY

Urbanizacja strefy podmiejskiej dużego miasta przejawia się również zmianą charakteru zabudowy (JAKÓB-CZYK-GRYSZKIEWICZ 1991). Charakterystyczną cechą podmiejskich terenów wypoczynkowych był niemal brak zabudowy zagrodowej, natomiast dominacja budynków letniskowych (rekreacji indywidualnej). Efektem postępujących procesów urbanizacyjnych jest rozwój budownictwa mieszkaniowego do wykorzystania całorocznego, chociaż część z nich pełni faktycznie funkcję „drugich domów”³.

Na badanych terenach wypoczynkowych w 2004 r. znajdowało się 9355 domów, z czego 58,25% stanowiły budynki letniskowe (5449), a pozostałe 41,75% mieszkalne (3906). W 1978 r. w strefie podmiejskiej Łodzi zarejestrowano 2991 prywatnych domów letniskowych, co stanowiło zaledwie 1% ogólnej liczby budynków mieszkalnych (MATCZAK 1986). W ciągu analizowanego 25-lecia nastąpiło wyrównanie proporcji udziału obu typów budynków, ponieważ liczba zabudowań na tym obszarze znacznie wzrosła⁴. Mimo że dotyczyło to zwłaszcza (nowo powstających) domów do wykorzystania całorocznego, to liczba indywidualnych budynków rekreacyjnych nadal pozostaje wysoka, czym podkreśla turystyczny charakter badanej przestrzeni.

Do 2004 r. liczba domów letniskowych w badanych 24 miejscowościach niemal podwoiła się (przekroczyła poprzednią wartość dla całej wypoczynkowej strefy podmiejskiej Łodzi o 45%). W układzie administracyjnym, nadal najwięcej domów letniskowych (66,03% ogółu badanych) odnotowano w trzech gminach: Zgierz, Ozorków i Andrespol. Przykładowo, w Sokolnikach Lesie i Wrzącej w ciągu 25 lat wybudowano więcej domków letniskowych niż było ich w 1978 r. (tab. 2). Jednocześnie między 1999 a 2004 r. w Anielinie Swędowskim, Swędomie i Cesarce (Sosnowcu) ubyło domów letniskowych prawie o połowę. Mogło to mieć związek z ich przekształceniem w obiekty mieszkalne, do wykorzystania całorocznego, albo z powstaniem na ich miejscu zupełnie nowych budynków. Wielkość miernika zabudowy wypoczynkowej (F_{wz})⁵ w 2004 r. była w znacznym stopniu dodatnio skorelowana z długością pełnienia funkcji wypoczynkowej przez daną miejscowość ($r = 0,515$). Należy to tłumaczyć rosnącą zależnością między liczbą domków letniskowych a czasem. W sołectwach o dłuższych tradycjach turystycznych znajdowało się więcej indywidualnych domów rekreacyjnych, przez co wartość miernika zabudowy była wyższa. W 1978 r. większą rolę odgrywała natomiast lokalizacja obszarów.

Rosnąca liczba domów, zwłaszcza całorocznych, jest nie tylko miernikiem, ale też wyraźnym dowodem i konsekwencją postępujących procesów urbanizacyj-

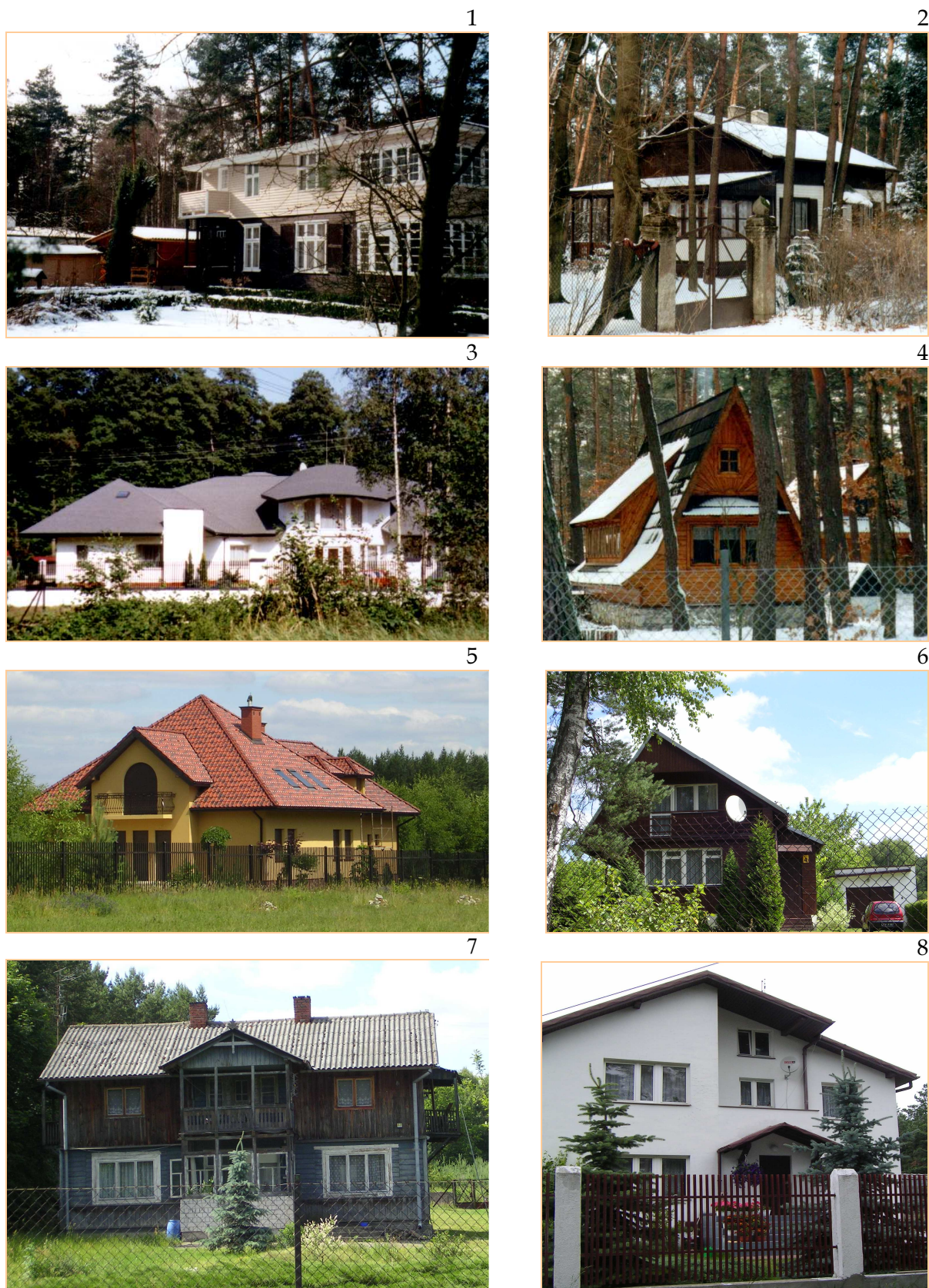
nych. Prowadzi do równoważenia lub nawet odwrócenia ich udziału w stosunku do budynków rekreacyjnych, co rodzi pytanie o możliwość dalszego pełnienia przez miejscowość pierwotnych funkcji – wypoczynkowych. Nadwyżka domów całorocznych przemawia przecież za rozwojem funkcji mieszkaniowej, która staje się konkurencyjna dla funkcji turystycznej. Takie zmiany wydają się być jednak naturalną konsekwencją procesów urbanizacyjnych na terenach turystyczno-wypoczynkowych. Od tempa i kierunku dokonujących się przemian będzie uzależnione to, czy doprowadzą one do zmniejszenia rangi jednej funkcji na rzecz drugiej, czy może w pewien sposób będą one współwystępowały.

T a b e l a 2. Porównanie zmian liczby domów letniskowych w niektórych miejscowościach badanego obszaru w 1978, 1999 i 2004 r.

Miejscowość	1978 r.	2004 r.	Różnica
Sokolniki Las	487	1 258	+ 771
Grotniki	231	251	+ 20
Justynów	365	396	+ 31
Wrząca	87	179	+ 92
Swędów	60	174	+ 114
Kwiatkowice	52	97	+ 45
	1999 r.	2004 r.	
Anielin Swędowski	212	93	- 119
Swędów	315	174	- 141
Cesarka - Sosnowiec	50	26	- 24

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie A. MATCZAKA (1982), M. NOWAKOWSKIEJ (2000) i „Rejestrów wymiarowych podatku od nieruchomości” z 2004 r.

W 2004 r. na badanych terenach turystyczno-wypoczynkowych całkowita powierzchnia domów letniskowych wynosiła 218 462,34 m², a mieszkalnych prawie dwukrotnie więcej – 406 674,76 m². Łącznie była ona sześciokrotnie wyższa od powierzchni domów letniskowych we wszystkich miejscowościach, co wskazuje na dużą intensywność zabudowy i jej nieparterowy charakter. Mniejsza całkowita powierzchnia domków letniskowych (mimo że ich liczba była niemal dwa razy większa od mieszkalnych) ma związek ze średnią ich wielkością – obiekty rekreacyjne są przeważnie mniejsze niż całoroczne (przeciętna kubatura domku letniskowego wynosiła 35 m², a mieszkalnego aż 95 m²). Tylko w sześciu miejscowościach (Rydzynkach, Sokolnikach Lesie, Zofiówce, Rąbieniu AB, Rosanowie, Ustroniach) stwierdzono większą powierzchnię całkowitą domów letniskowych niż mieszkalnych, zaś w sześciu innych jednostkach (Grotnikach, Wrzącej, Swędomie, Zielonej Górze, Anielinie Swędowskim, Jedliczach A), mimo przewagi ilościowej budynków rekreacyjnych, większą łączną powierzchnię posiadały domy całoroczne. Zaobserwowano prawidłowość, że wraz ze wzrostem odległości

Rys. 5. Przykłady typów zabudowy letniskowej i mieszkalnej z badanych terenów turystyczno-wypoczynkowych

Źródło: fotografie autorki z 2005 r. oraz z 2009 (MAKOWSKA-ISKIERKA 2009)

fot. 1, 2, 3, 4 – Sokolniki Las, 5 – Tuszyń Las, 6 – Rydzynki, 7 – Zofiówka, 8 – Żabiczki

od miasta maleje udział najmniejszych budynków rekreacyjnych ($r = -0,713$), co zapewne wiązało się z niższymi cenami gruntów w większej ekwidystancie od Łodzi. Tam, gdzie zameldowanych było więcej osób wysoka była gęstość zaludnienia i występowało dużo działek, znajdowało się najwięcej domów całorocznych, zwłaszcza dużych (korelacje umiarkowana na poziomie 0,5).

Wśród zinwentaryzowanych 400 domów niemal połowę stanowiły obiekty parterowe lub z poddaszem użytkowym, przy czym wyższe były domy całoroczne (średnia liczba kondygnacji dla mieszkalnych to 1,78, a dla rekreacyjnych 1,3). W ostatnich latach (przeciętnie miały one ok. 20 lat) buduje się domy większe niż dawniej, zarówno pod względem powierzchni, jaki liczby kondygnacji, a więc także liczby izb, co wynika z nowych trendów, ale też ze wzrostu zamożności społeczeństwa. Poziom urbanizacji mierzony liczbą izb przypadających na jeden budynek (mieszkalne 5,42, letniskowe 3,13) okazał się znaczący i był wyższy niż w 1978 r. (o 0,67 w przypadku rekreacyjnych). Pod względem typu zabudowy zaobserwowano, że typowo wiejskie zagrody występowały bardzo sporadycznie, domy produkowane systemem przemysłowym miały częściej charakter całoroczny, a niewielkie domki letniskowe były nierzadko przebudowywane lub zastępowane większymi.

Każda zmiana typu zabudowy wiąże się z modyfikacją jej stylu architektonicznego, dlatego wiele budynków starszych zostało w znacznym stopniu przekształconych. Pojawiło się więcej seryjnie produkowanych domów w stylu podhalańskim i fińskim. Dominowały jednak przeważnie indywidualnie zaprojektowane budynki o charakterze podmiejskim, o wysokim standardzie użytkowym, estetycznym i funkcjonalnym (rys. 5). Zabudowę na terenach wypoczynkowych wyróżniało pod względem architektonicznym występowanie dużych okien, a także obecność tarasów i balkonów (w ponad 63% domów obu typów). Większość domów wykonanych zostało z drewna lub cegieł i pustaków, posiadały one zazwyczaj dachy dwuspadowe pokryte papą lub blachą.

Zmiany fizjonomii zabudowy mogą się w konsekwencji przyczynić do zmian morfologii miejscowości. Trzeba mieć na uwadze, że rosnąca liczba mieszkańców w miejscowościach wypoczynkowych oraz ich koncentracja na niewielkiej powierzchni zmusza do wyjątkowego, zwykle intensywnego, zagospodarowania ziemi. Wiąże się ono z nakładami inwestycyjnymi, których efektem są m.in. budowle i urządzenia wypełniające przestrzeń (LISZEWSKI 1977). Tak więc aktualny stan zagospodarowania jest wynikiem wieloletniej działalności inwestycyjnej prowadzonej na danym obszarze.

6. INFRASTRUKTURA TECHNICZNA I SPOŁECZNA

Istotnym wyrazem urbanizacji na płaszczyźnie przestrzenno-fizjonomicznej jest wyposażenie miejscowości w urządzenia infrastruktury technicznej i społecznej. Techniczna – nazywana też uzbrojeniem terenu – uważana jest za jedną z charakterystycznych cech terenów miejskich. Świadczy ona niezbędne i podstawowe usługi dla danego obszaru, natomiast społeczna ma charakter bardziej komplementarny. Infrastruktura na analizowanych terenach podmiejskich z czasem uległa rozwojowi i poprawie jakości. Podnosząc standard wypoczynku i zamieszkania zwiększyła atrakcyjność miejscowości turystyczno-wypoczynkowych.

W 2004 r. wszystkie z badanych sołectw były zelektryfikowane, w niektórych były nawet oświetlone ulice, w znacznej większości były podłączone do wodociągów i skanalizowane oraz miały uregulowany wywóz odpadów komunalnych. Dużej poprawie uległo wyposażenie domów w urządzenia techniczno-sanitarne, wiele wzbogaciło się o system ogrzewania. Miejscowości wypoczynkowe uzyskały też nowe urządzenia społeczne, gospodarcze i kulturalne (m.in. placówki gastronomiczne, rozrywkowe, medyczne, oświatowe), które ułatwiają życie i urozmaicają możliwości spędzania czasu wolnego. Ponadto w analizowanych miejscowościach wypoczynkowych funkcjonowało aż 895 podmiotów gospodarczych, z których zdecydowana większość (79,55%) zajmowała się działalnością usługową, a zwłaszcza handlową, tym samym wpływając na fizjonomię wsi. Miejscowości lepiej zainwestowane i wyposażone w infrastrukturę techniczną i społeczną rozwijały się szybciej od pozostałych, przyciągając więcej nowych stałych mieszkańców. Zdecydowana większość z nich upodobiła się już w dużym stopniu do niewielkich zurbanizowanych miasteczek.

7. PODSUMOWANIE

Współczesna urbanizacja polega nie tylko na wzroście wielkości miast, ale na rozprzestrzenianiu ich wpływu na środowisko wiejskie, szczególnie w strefach podmiejskich. Procesy urbanizacji obrazuje zwiększająca się liczba dużych miast otoczonych funkcjonalnie z nimi związanymi zespołami osadniczymi. Układy te, rozwijające się wskutek procesów koncentracji życia społecznego, charakteryzuje tendencja do ekspansji przestrzennej i narastania różnorodnych powiązań z otaczającymi obszarami. Zasięgi przestrzenne powiększają się dzięki rozwojowi komunikacji (publicznej i indywidualnej), w wyniku czego następuje dalsze

urbanizowanie terenów leżących poza administracyjnymi granicami miast, co w konsekwencji prowadzi do powstawania wielkomiejskich układów osadniczych (KORCELLI, GAWRYSZEWSKI, POTRYKOWSKA 1992). W literaturze przedmiotu stosowanych jest wiele podziałów urbanizacji, wedle płaszczyzn, w których proces ten postępuje. Zdaniem socjologów, m.in. B. JAŁOWIECKIEGO (1972) i J. ZIÓLKOWSKIEGO (1964), poszczególne formy urbanizacji mają różną istotność, która wzrasta począwszy od aspektu fizjonomicznego, przez demograficzny, ekonomiczny do społecznego.

Niniejszy artykuł opisuje konsekwencje urbanizacji turystycznej na terenach wypoczynkowych położonych w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym na płaszczyźnie przestrzenno-fizjonomicznej. Wykazano, że jednym z jej przejawów jest rozwój infrastruktury oraz zmiana typu zabudowy mieszkaniowej (na jednorodziną o charakterze podmiejskim), wiążąca się ze zmianą stylu architektonicznego. Innym skutkiem świadczącym o postępującej urbanizacji, a zarazem miernikiem tempa przemian oraz stopnia zaawansowania tych procesów mogą być zmiany użytkowania ziemi polegające na zmniejszaniu powierzchni użytkowanych rolniczo przy jednoczesnym wzroście gruntów zabudowanych. Dowiedziono, że wielkość tych terenów, będąca wyrazem skali procesów urbanizacyjnych, zależy od stopnia rozwoju funkcji wypoczynkowej miejscowości. Zaprezentowano również przekształcenia charakteru działek (wyrażone ich liczbą, przeciętną powierzchnią i sposobem zagospodarowania), jakie dokonały się w szybkim czasie. Ponadto ukazano modyfikacje układu przestrzennego i funkcjonalnego oraz zabudowy, które decydują o morfologii i fizjonomii miejscowości turystycznych. Wszystkie te elementy dowodzą upowszechniania się miejskiego stylu życia na obszarach wiejskich, który jest wyrazem urbanizacji. Na badanych terenach nośnikiem tych procesów są przede wszystkim turyści (głównie użytkownicy działek) będący mieszkańcami miast.

PRZYPISY

¹ Niniejszy artykuł bazując na danych z cytowanego opracowania prezentuje wiele niepublikowanych dotąd informacji.

² Określenia te zostały użyte przez E. DZIEGIEĆ (1995) w odniesieniu do zjawiska urbanizacji turystycznej.

³ Są to obiekty wykorzystywane sezonowo w celach rekreacyjnych przez właściciela i jego rodzinę, służące często wypoczynkowi urlopowemu. Zlokalizowane są one na obszarach pozamiejskich, poza miejscowością, w której zameldowani są ich właściciele. W sensie prawnym są własnością prywatną.

⁴ W analizie pominięto obiekty wypoczynku zbiorowego popularne w latach 70 i 80. XX w., ponieważ wiele z nich przestało już istnieć, albo nie pełni swoich pierwotnych funkcji.

⁵ Określany jest on ilorazem liczby domów letniskowych i mieszkalnych pomnożonym przez 100. Gdy liczba domów let-

niskowych jest równa liczbie mieszkalnych można mówić o funkcji wypoczynkowej w danej miejscowości (MATCZAK 1982).

BIBLIOGRAFIA

- DOI K., 1957, *The Industrial Structure of Japanese Prefectures*, *Proceedings of the IGU Regional Conference in Japan*, Tokyo, s. 310-316.
- DZIEGIEĆ E., 1995, *Urbanizacja turystyczna terenów wiejskich w Polsce*, „*Turyzm*”, 5/1, s. 5-56.
- FARACIK R., 2011, *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego*, [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada, *Przestrzeń turystyczna – czynniki, różnorodność, zmiany*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 149-156.
- JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 1991, *Zróżnicowanie urbanizacji wsi w strefie podmiejskiej Łodzi*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica*”, 13, s. 75-99.
- JAŁOWIECKI B., 1972, *Miasto i społeczne problemy urbanizacji*, Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, PWN, Warszawa, Kraków.
- KORCELLI P., GAWRYSZEWSKI A., POTRYKOWSKA A., 1992, *Rozwój i rozmieszczenie ludności. Procesy urbanizacji*, [w:] *Przestrzenna struktura ludności Polski. Tendencje i perspektywy*, Biuletyn KPZK PAN, XCVIII, s. 12-34.
- KOWALCZYK A., 1994, *Geograficzno-społeczne problemy zjawiska „drugich domów”*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- LISZEWSKI S., 1977, *Tereny miejskie a struktura przestrzenna Łodzi*, „*Acta Universitatis Lodziensis*”, Łódź.
- LISZEWSKI S., 1987, *Geneza i rozwój osadnictwa wypoczynkowego w otoczeniu Łodzi*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Turyzm*”, 3, s. 33-54.
- LUNDGREN J., 1974, *On access to recreational lands in dynamic metropolitan hinterlands*, „*Tourist Review*”, 29 (4), s. 124-131.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2009, *Procesy urbanizacyjne na terenach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi*, mpis pracy doktorskiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- MAKOWSKA-ISKIERKA M., 2011, *Procesy urbanizacyjne na terenach turystyczno-wypoczynkowych strefy podmiejskiej Łodzi*, seria „*Szlakami Nauki*”, nr 37, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- MARKOWSKI T., MARSZAŁ T., 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.
- MATCZAK A., 1982, *Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi*, mpis pracy doktorskiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- MATCZAK A., 1986, *Budownictwo letniskowe w strefie podmiejskiej Łodzi*, „*Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica*”, 7, s. 137-166.
- NOWAKOWSKA M., 2000, *Walory turystyczne miasta i gminy Stryków*, mpis pracy magisterskiej w Instytucie Geografii Miast i Turyzmu UŁ, Łódź.
- PEARCE D., 1989, *Tourist development*, Longman Group, New York, 2^e.
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa łódzkiego*, 2010, Uchwała nr LX/1648/10 Sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 21 września 2010 r.
- ZIÓLKOWSKI J., 1964, *Socjologiczne aspekty urbanizacji w Europie. Niektóre problemy i kierunki badań*, [w:] *Urbanizacja a relacje społeczne wsi i miasta. Seria zagadnień społeczno-gospodarczych w kształtowaniu przestrzennym*, t. 2, PWN, Warszawa, s. 3-23.

